

Články

VE STÍNU DOKTORA CALIGARIHO

Hans Janowitz v exilu

Rolf Riess

Kabinet doktora Caligariho, film Hanse Janowitze, je dodnes slaven jako mistrovské dílo expresionistické kinematografie. Diskuse o tomto díle neskončily ani sedmdesát pět let po premiéře. Důvod lze hledat v interpretaci, kterou od Hanse Janowitze převzal Siegfried Kracauer. Pro Kracauera film alegoricky představuje cestu Německa po první světové válce: „Ovšem tím, že expresionistická inscenace filmu projektovala psychické události navenek, symbolizovala – ještě přesvědčivěji než nápad s rámcovým příběhem – onen všeobecný ústup do světa nitra, který se děl v Německu po válce.“¹⁾

Jerzy Toeplitz shrnuje výpověď scénáře do věty: „Zuřící, nebezpečná moc může být zažehnána rozumem.“²⁾

Této spíše psychologizující interpretaci se Hans Janowitz do konce svého života bránil a tvrdil, že režisér Robert Wiene překroutil smysl filmu a zbavil ho jeho revolučního potenciálu.³⁾ V poslední době se zejména Uli Jung a Walter Schatzberg pokusili o záchranu Roberta Wieneho, a Hanse Janowitze přitom ostře napadli: „Máme důvody pochybovat o Janowitzových společensko-kritických tendencích za Výmarské republiky, zvláště pomyslíme-li na ostatní scénáře, které napsal po *Caligarim*: *Janusova hlava*; *Marizza, řečená pašerácká madona*; *Milenka Roswolského*; *Matko, tvé dítě volá*; mimoto psal lyrické básně a bohémský román *Jazz* (1926).“⁴⁾

Podle mého názoru nebrali autoři dostatečně v úvahu celkovou tvorbu Hanse Janowitze, zvláště však jeho literární a politické spisy. Za jeho života bylo zveřejněno jen velmi málo (srov. bibliografie). Většina článků vyšla v časopisech s nízkým nákladem a krátkou životností. Jen občas se najdou články v tak známých časopisech jako *Die Weltbühne* nebo *Das Tagebuch*. Důvodem je mimo jiné styl, který Janowitz používal. Celý svůj život se považoval za spisovatele. Jeho krátká prozaická díla jsou pojata

1) Siegfried Kracauer, *Von Caligari zu Hitler. Eine psychologische Geschichte des deutschen Films*. Frankfurt a. M. 1984, s. 77.

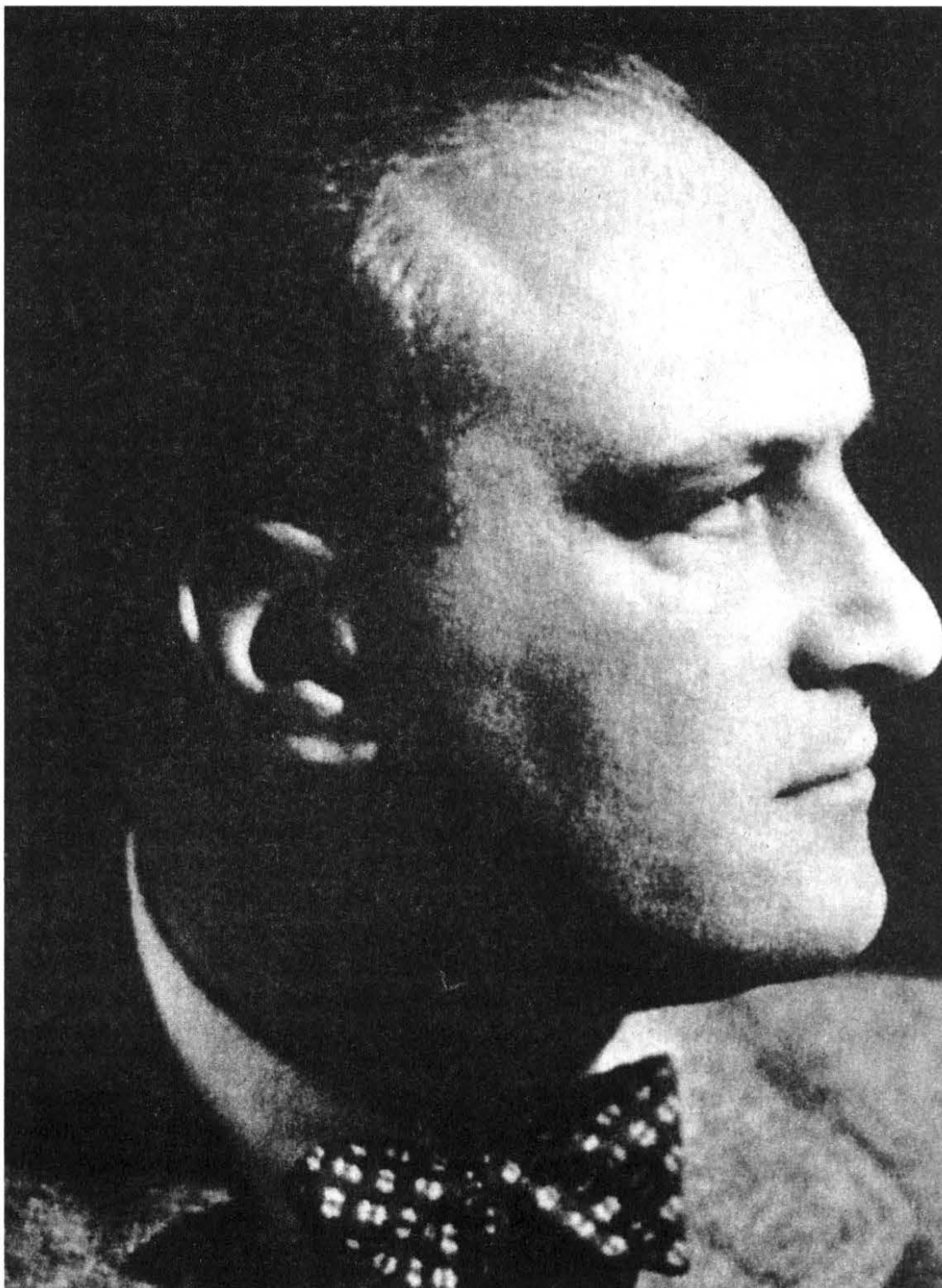
2) Jerzy Toeplitz, *Geschichte des Films 1895 – 1928*. München 1973, s. 215.

3) Naposledy viz Hans Janowitz, *Three Chapters about Carl Mayer*. Nepublikovaný rukopis (1952) uložený v pozůstalosti H. J. v Stiftung Deutsche Kinemathek v Berlíně (dále jen SDK).

4) Uli Jung – Walter Schatzberg, *Caligari: Das Kabinett des Dr. Wiene*. In: Uli Jung – Walter Schatzberg (Ed.), *Filmkultur zur Zeit der Weimarer Republik*. München 1992, s. 87.

ILUMINACE

Rolf Riess: Ve stínu doktora Caligariho

Hans Janowitz (2. 12. 1890 Poděbrady – 27. 5. 1954 New York)

Foto archiv

alegoricky a esejisticky. V jednotlivých událostech všedního světa se pokouší nalézt hlubší významy. Je veden fenomenologickým pohledem. Na vyšší úrovni lze tento styl pozorovat také u Ernsta Blocha nebo Georga Simmela. Pro čistě literární časopisy jsou texty příliš doslovné, pro politické časopisy příliš estétské. Janowitz se tak podobá onomu Buridanovu oslovi taženému jednou na tu, jindy na onu stranu.

Janowitz, narozený 2. prosince 1890, pocházel z německo-židovské rodiny v Čechách, tehdy ještě náležejících k rakousko-uherské c. k. monarchii, která měla v roce 1918 zaniknout. Tím jsou už dány tři momenty, rozhodující pro zlomy jeho života: Za prvé Žid pronásledovaný nacisty, za druhé Němec, za nějž byl považován roku 1918 a 1945 v Československu a za třetí občan, který zažil zánik staré Evropy v letech 1918 a 1938.

Nejdůležitější je ovlivnění židovstvím, ačkoliv se k němu Hans Janowitz nikde otevřeně nehlásí a ačkoliv byl od dětství vůči náboženským názorům spíš lhostejný.⁵⁾ Přesto se nemůže vyhnout nacistickému rasovému kategorizování a v roce 1939 musí přehnout. Život v ČSR ho ale poznamená v několikerém smyslu. V Praze, kde studuje na obchodní akademii, přichází do styku s literárním spolkem, k němuž patří Franz Werfel, Willy Haas, Rudolf Fuchs, Paul Leppin a okrajově též Max Brod a Franz Kafka. Upozorňuje přitom na českého básníka svobody, Petra Bezruče⁶⁾, který ve svých Slezských písních pranyřoval národnostní a sociální útlak Čechů.⁷⁾

V Praze se utváří jeho expresionistický styl, který je, podobně jako u Franze Werfela, zavázán humanistickému patosu a tematické utrpení. Kolem roku 1910 – 1911, už jako voják v Salcburku, se seznamuje s Karlem Krausem, což vede k rozkolu s Maxem Brodem, který Krausovi vyčítá „nevraživý postoj ke světu“.⁸⁾ Krausův názor na první světovou válku odpovídá válečné zkušenosti, kterou musil prožít Hans Janowitz: „O osm měsíců později má u Krasniku s regimentem infanterie hraběte Dauna, sestavujícím převážně z Poláků, svůj křest ohněm – šrapnelové krupobití z kozáckých baterií. Brzy je z něj důstojník, vlakový velitel, velitel kompanie. Nenávidí válku a poznává – díky Karlu Krausovi, s nímž se spolu se svými bratry spřátelil už před lety – její pravé příčiny ve velkoněmecké dobytelské politice, které habsburští sekundanti posluhují. Tragická rozpolcenost důstojníka na frontě stojícího pod přísahou a pacifisty, jenž pochopil, že válkou je vinna jeho vláda, ho dostává do konfliktů, vnitřních a vnějších, z nichž ho vysvobodí revoluce.“⁹⁾

Janowitz se od své válečné minulosti ještě vícekrát distancuje. V roce 1918 se rozpadá starý státní systém dunajské monarchie a T. G. Masaryk zakládá Československou republiku. Masaryk zůstane pro Janowitze po celý život vzorem a orientačním bodem. Nejprve ale odchází roku 1918 ze soukromých a uměleckých důvodů do Berlína. Pod dojmem

5) Srov. Dieter Sudhoff (Ed.), *Janowitz, Franz, Auf der Erde und andere Dichtungen. Werke, Briefe und Dokumente / Franz Janowitz*. „Brenner-Studien“ 12, Innsbruck 1992, s. 271.

6) Srov. Hans Janowitz, *Petr Bezruč*. „Herder-Blätter“ 1, 1912, č. 4 – 5, s. 49.

7) Antonín Měšťan, *Geschichte der tschechischen Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*. Köln – Wien 1984, s. 196.

8) Viz Max Brod (Ed.), *Arkadia. Ein Jahrbuch für Dichtkunst*. Leipzig 1913.

9) Ostatní citace, pokud není uvedeno jinak, jsou převzaty z rukopisné verze životopisu psaného Hansem Janowitzem v newyorském exilu, a který je dnes uložen v pozůstalosti H. J. v SDK v Berlíně.

politických událostí se ve svých spisech hlásí k „cílům světové demokracie, odzbrojení a Společnosti národů“.¹⁰⁾

Ostře kritizuje potlačení povstání spartakistů. „Ano, je to třeba přiznat, německý bůh válečnictví ještě žije! Vítěz vítězí tak dlouho, až ho zdeptá samo vítězství. Vilém II. by o tom mohl dlouho vykládat, což by se při jeho stylu asi podobalo velké opeře, kdyby se pánům Ebertovi, Scheidemannovi a Noskemu pro výstrahu zjevil ve snu. Jsou ještě vítězové v Německu?! Tedy bude mít revoluce ještě práci!“¹¹⁾

Později v exilu v USA ještě jednou oživí vzpomínku na Výmarskou republiku: „V Berlíně začíná boj o republiku, o demokracii, o výsledky revoluce, který nastává už v den po převratu – a neskončí tak dlouho, než budou všichni pacifisté ‚zastřeleni na útěku‘ anebo přinejmenším vyhnáni ze země. Osud Ossietzkého ukazuje, jak vznešené vyznání marně vykvrácí pod šílenstvím násilí, proti němuž brojí...“¹²⁾

Janowitzovo chápání politiky je ovlivněno typicky expresionisticky, jelikož se dožaduje estetizace politiky a politizace umění. V jeho textech se na jedné straně mluví o lidskosti a vesmíru¹³⁾, na druhé straně ostře kritizuje společenské poměry. Přitom ovšem nejsou analyzovány žádné konkrétní nešvary, jako např. třídní společnost, ale morálně se obžalováává násilí a moc. Literárně se to projevuje v grotesce Pod nohou Lucifera, v níž lze rozpoznat obrazy Georga Grosze.¹⁴⁾

V této době (1919 – 1920) vznikl také film *Kabinet doktora Caligariho*. Willy Haas v něm rozpoznal „toto příšerné, démonické, kruté, ‚gotické‘ Německo...“¹⁵⁾ A německo-americký historik Peter Gay tvrdí, že „přízračný děj, expresionistická scénérie a pochmurná atmosféra *Caligariho* ztělesňuje ještě pro potomstvo výmarského ducha právě tak názorně jako Gropiusovy stavby, Kandinského abstraktní obrazy, Groszovy karikatury a nohy Marlene Dietrichové“.¹⁶⁾

Až do své smrti neustal Janowitz ve zdůrazňování politicko-alegorického charakteru filmu, ještě ve svém článku z 27. srpna 1952 píše: „Jedinečný *Caligari* je příběhem o Německu, ačkoliv vypráví jen příběh o bláznivém německém psychiatrovi. I když šlo o alegorii, v dramatické konstrukci, k soudobým dějinám – *Caligari* je právě tak komplexní alegorie, nesmírně průhledná, ačkoliv, což zní neuvěřitelně, to nepochopili ti, kteří měli tu vzácnou možnost ji stvořit. Caligari sám představuje duch německého ‚násilí-přeludu‘ (Gewalt-Wahn), který v historické posloupnosti utvářeli Bismarck, Vilém II., Ludendorff, Hitler a všichni hitlerovci v letech 1930 – 1945. Alegorie rozhodujících historických událostí naší doby nebyla nikdy podána v přesvědčivější vizi než v tomto filmovém opusu roku 1919. Ten vypráví v úplnosti příběh německého šílenství a jen jedna věc mě překvapuje, fakt, že nikdo, z těch kteří se podíleli na jeho vzniku, se k tomu kriticky nevyjádřili, ani si to neuvědomili – pouze já. Ani Carl Mayer, můj přítel

10) Hans Janowitz, *Rufe nach der starken Armee*. „Der Friede“ 3, 1919, s. 180 – 181.

11) Hans Janowitz, *Der Rückfall*. „Der Revolutionär“ 1, 1919, č. 6, s. 8 – 10.

12) Srov. rukopis životopisu, viz pozn. č. 9.

13) Viz dopis z 25. 1. 1920. Brenner-Archiv, Innsbruck.

14) Hans Janowitz, *Unter Lucifers Fuß*. „Das Forum“ 1920, č. 9 (červen), s. 701 – 710.

15) Willy Haas, *Die literarische Welt. Erinnerungen*. München 1960, s. 103.

16) Peter Gay, *Die Republik der Außenseiter. Geist und Kultur in der Weimarer Zeit 1918 – 1933*. Frankfurt a. M. 1970, s. 138.

a spoluautor, ani Eric Pommer, producent, Wiene, režisér neměli ponětí, že pracují na smyšleném (!) příběhu, fantastickém a zároveň hluboce realistickém, jehož „odlesk jsme my všichni měli v příštích letech v Německu zažít“. ¹⁷⁾ I nadále zůstává Janowitz tomuto stylu věrný. Píše šansony pro Wilde Bühne, v nichž osvětluje ve stylu *Caligariho*, nyní ovšem s ironickými doplňky, temnou stránku republiky. Přitom si virtuózně vypomáhá běžnými moderními prostředky a provoláními, jež nacházejí uplatnění v nové jazzové hudbě.

Tato hudba se trefila do nervu mladé generace a nepředstavovala jen nový druh hudby, ale nový životní styl, který se přiklání k demokratickým státům Západu. ¹⁸⁾ Hans Janowitz to tematizuje ve svém bohémském románu *Jazz*, prvním německém jazzovém románu, který napodobuje hudební motivy jazzu i v literární struktuře.

Tento román měl zůstat posledním literárním úspěchem Hanse Janowitze. O době od roku 1923 do 1939 víme jen z jeho vlastního životopisu, v němž krátce informuje o „podniku v průmyslnictví“. Jeho žena o tom po jeho smrti napsala Kurtu Pinthusovi: „V roce 1923, po smrti otce mého muže, převzal na přání rodiny továrnu na rostlinné oleje v Čechách, jež byla od roku 1884 v rodinném vlastnictví, a vedl ji velmi úspěšně až do svého odchodu do Ameriky v roce 1939.“ ¹⁹⁾ Literárně se „vrací“ za Výmarské republiky ještě dvakrát k svému bratrovi. Nejprve v biografické črtě v *Die literarische Welt* (5. 11. 1926, s. 4), po níž následuje v roce 1928 sborník *Rekviem bratrského bratrství* s vlastními básněmi, které jsou bratrovi věnovány. Politika ho však zajímala i nadále. Roku 1933 převzal Hitler v Německu moc. Janowitz se ještě nachází v jistotě zahraničí, ve svém rodném městě (Poděbradech – pozn. překl.). O jeho aktivitách se lze jen dohadovat, protože používá četná krycí jména (Jean de Villon, Hans Valentin, Hajan, Jack Saint John, Jan Toník Var, Jan Gustave, Antonin de Villon, Jan Valentine, Herbert Igar) ²⁰⁾, která mají chránit jeho samého, jeho rodinu a příbuzné. Už v pátém čísle časopisu *Der Angriff* financovaném Willim Münzenbergem (Praha 1933) se nachází jeho krátká povídka s názvem *Smrt malého pana Sabbatha*. Pravdivý příběh, v němž svým typickým pozdně expresionistickým stylem ostře kritizuje antisemitismus: „Německo tedy procitlo, Juda v podobě pana Benjamina Sabbatha zdechl. Zoufalé bubnování se však rozléhalo ven z tiché ulice činžáků berlínského západu, ven do světa a proniklo varovně hlaholem svatodušních zvonů a celou zemí, v níž se zvonilo na „šťastný svátek“, německé svatodušní svátky roku 1933.“ Janowitz tedy přesně věděl, co mohl očekávat, kdyby Němci získali moc i v demokratické ČSR. Průběh světodějinného dramatu je známý. V Mnichově roku 1938 darovali západní spojenci v rámci politiky appeasementu část ČSR Hitlerovi, v roce 1939 si vzal zbytek. Janowitz schová část svých rukopisů v jedné české vesničce. Kdy přesně opustil zemi, jakou trasu zvolil, kdo mu dopomohl k vízu do USA, o tom nemůžeme říci téměř nic.

17) Viz pozn. č. 9; a také soupis exponátů k výstavě *Kabinét doktora Caligariho*. SDK, 82/16-5, 3/1.

18) Srov. Michael Kater, *The Jazz Experience in Weimar Germany*. „German History“ 6, 1988, č. 2, s. 145 – 158.

19) Leni Janowitz v dopise Kurtu Pinthusovi 18. 8. 1965. Deutsches Literaturarchiv/Schiller-Nationalmuseum, Marbach am Neckar, 71. 2463.

20) Tyto různé pseudonymy se objevují na rukopisech v pozůstalosti H. Janowitze uložené v SDK.

Z materiálů amerického přistěhovaleckého úřadu Immigration and Naturalization Service je patrné, že oficiálně přijel 16. října 1944 do Spojených států z kanadského Montrealu.²¹⁾ Tuto cestu ale vykonal zjevně jen proto, aby učinil zadost formalitám. Ve skutečnosti se zdržoval v New Yorku nejpozději od března 1940, jak lze rekonstruovat z dopisů a rukopisů.

Janowitz pak v květnu 1940 odjel do Hollywoodu, pravděpodobně proto, aby se znovu dostal k filmu. Zdá se ale, že brzy přesídlil do New Yorku. Jeho bratr Otto Janowitz byl rovněž v New Yorku, kde měl v rozhlasové stanici WEVD na starost seriál *Vy se ptáte – my odpovídáme*.²²⁾ S výjimkou bratra a syna bratrance zabili všechny příbuzné Němci: „Téměř všichni z mých přátel z dávných školních dnů v Praze jsou pryč. Deportováni. Zastřeleni. Zplynováni. Spáleni. Jeden obdivuhodný muž z mé továrny, ředitel, čtyřiašedesátiletý inženýr Hájek, vynikající expert, výborný a spolehlivý přítel, byl těmi bestii zabit při transportu do Polska. Stejný osud potkal mého prvního chemika. Můj dobrý právník z malého města Poděbrady, muž nesmrtelné čestnosti, jeho žena a dvě děti, chytrí a báječní lidé – zabiti a zplynováni. Všichni z matčiny strany jsou pryč. Prarodiče, rodiče, děti – všechny tři generace zmizely v Birkenau. Podobně dopadla rodina z otcovy strany. Otcové, matky, děti – jsou pryč. Zplynováni. Můj bratr Otto, muzikant, je, díkybohu, v New Yorku. Se svou ženou. Syn mého bratrance z Vídně je v Londýně. Všichni ti ostatní zmizeli – byli umučeni k smrti šílenou ‚vyšší rasou‘, po *Caligari*m, tak jako bych to cítil už tehdy, roku 1918.“²³⁾

V exilu se Janowitz snaží si svým psaním přivydělat. Vyjde ovšem jen málo článků, knihy žádné. Píše nadále, ale rukopisy jsou odmítány s poukazy na délku, nepoužitelnost a na obsah. Dílo zůstalo zachováno v zásuvkách. Najdou se tu krátké povídky jako *Tři setkání* v New Yorku, *Baby-Lulu*, *Elektricky osvětlené mozky*, *Express* nenávisti namířený proti McCarthymu a divadelní hry jako *Hilsnerova aféra* o T. G. Masarykovi a antisemitismu, jakož i *Co se děje se Samem?* o válce v Korei. Pro literární agenturu Berthy Klausnerové v New Yorku byl sepsán posudek, z něhož si lze udělat dojem o jejím obsahu: „V prvních dvou tisících slovech autor povídá o tom, jak potkal vojáka odcházejícího do Korei. Zbytek příběhu se týká rukopisu, který tento voják zanechal autorovi poté, co byl zabit při válečné akci. Voják v něm vypráví, jak chodil na dívčí show na Coney Islandu a zamiloval se tam do jedné tanečnice. Jednou večer se z publika ozve muž, že předvede speciální striptýzové číslo. V tom okamžiku dojde na nejhorší, neboť se objeví korejský veterán, který je bez rukou, bez nohou a pomatený. To je drsný horor, příliš silný pro můj žaludek. To je nepoužitelné.“²⁴⁾

Vícekrát zmíněný román *Tak jako druzí* se v pozůstalosti nedochoval a musíme pochybovat, zda ho Janowitz vůbec napsal, protože se zachovaly jen skici k románu o emigraci s názvem *Sen bez procitnutí*.²⁵⁾

21) Kopie materiálů jsou majetkem rodiny spisovatele.

22) Conrad P u t t e r, *Rundfunk gegen das „Dritte Reich“*. München 1986, s. 188.

23) Viz dopis H. Janowitze Edith Mayerové. SDK, 82/16-2.

24) Srov. SDK, 82/16-3/3, 1.

25) Srov. SDK, 82/16-6/2, 8.

V USA zaujímá Janowitz opětovně rozhodný postoj k aktuálním politickým otázkám. Vedle toho píše převážně lyriku. Hodně jeho politických článků se zabývá cestou, kterou se daly německé dějiny po roce 1918. Janowitz se přitom staví do služeb levičové emigrace, aniž by se přiklonil k určité politické straně. V roce 1940 se podílí na rozhlasovém programu German-American-Writers Association.²⁶⁾ Roku 1942 má možnost své názory šířit prostřednictvím delšího článku Válka trojí nezodpovědnosti v Die Neue Volkszeitung: „Že se duch pruského militarismu v roce 1918 nevzdal, nýbrž jen akceptoval průměr, že využil oddechu, aby připravil a aktivně zužitkoval novou příležitost: to věděl a říkal každý svobodomyšlný německý politik a novinář. Ti, kdo varovali, byli slyšet i mimo Německo, často však byli přeslechnuti. Briand, Churchill, Masaryk, Wilson – oni všichni nebezpečí znali a pojmenovali.“²⁷⁾

Tato heterogenní směs jmen představuje politickou teorii Coudenhove-Kalergiho.²⁸⁾ Původce panevropské myšlenky poznal pravděpodobně na Československém ekonomickém sněmu.²⁹⁾ Vzhledem k těmto jménům je pak ovšem na podiv čist ospravedlnění stalinové politiky, jak je Janowitz prováděl ve svých nevytištěných Návrzích pro světodějinné vyrovnání (Pravda Mnichova je pravou versailleskou hanbou).³⁰⁾ I ve svém příspěvku k Russian War Relief Week 1942 je zopakuje. Přesto je příspěvek odmítnut, neboť „není vhodný pro naše současné potřeby“.³¹⁾

Janowitz se ale angažoval také za židovské organizace. Byl spolu s Marcem Chagallem, Manfredem Georgem aj. členem Výkonné rady evropských přátel společnosti HIAS (Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society).

Dne 17. dubna 1944 informuje Franze Werfela o osudu rodiny: „Zoufalou bezmoc, že nemohu pomoci, jsem od světové války nikdy nepociťoval tak jako nyní: tehdy to byl Franz, který zůstal na frontě tak dlouho, až byl jeho život zničen. Tentokrát je to má sestra a její dítě, kteří jsou, poté co tehdy devatenáctiletá dívka strávila dva roky ve vězení, podle Červeného kříže internováni v Terezíně.“³²⁾

V dopise píše také o „vyjednáváních“ ohledně jeho práv na *Caligariho* a o továrně na parfémy Janlen, kterou založil 1943 kvůli živobytí.

Dále pracuje Janowitz na nové verzi Doktora Caligariho. V dopise Juliuse B. Saltera Ernstu Matrayovi z 31. srpna 1945 stojí: „Caligari II pojednává o Caligarim, který utekl a je znovu na svobodě. Základní příběh dospívá k naplnění. Všechny politické a morální aspekty, na něž nedošlo dříve v původní verzi, budou hrát důležitou roli v této verzi.“³³⁾ Toto nové zfilmování ztroskotá mj. na právních problémech. Ani divadelní adaptaci

26) *Unabhängige deutsche Radiostunde der German-American-Writers Association*. „Der Aufbau“ (New York) 12. 1. 1940, s. 10.

27) Hans Janowitz, *Der Krieg der dreifachen Pflichtvergessenheit!* „Neue Volkszeitung“ (New York) 2. 5. 1942, č. 18, s. 3.

28) Srov. SDK, 82/16-13, 1.

29) Srov. SDK, 82/16-5, 3.

30) Srov. SDK, 82/16-3, 3/1.

31) Srov. SDK, 82/16-2.

32) Viz dopis H. Janowitze Franzi Werfloví. University of Pennsylvania, Alma Mahler-Werfel Papers, složka Hans Janowitz.

33) Srov. SDK, 82/16-2, 1/2.

nemůže uplatnit. Konec války zažil bezpochyby jako osvobození. Přesto patří znovu k poraženým, a proto se také nemůže vrátit. Manfredu Georgeovi, vydavateli newyorského časopisu *Der Aufbau* naznačuje, že němečtí uprchlíci jsou v Praze ohroženi a „nyní buď právě jen trpění – protože vyvázli z ghett a táborů –, anebo stojí před vypovězením.“³⁴⁾ Zde se kruh uzavírá. Pronásledován byl jako Žid, Němec a občan. Z tohoto trojího poznamenání se ve „věku extrémů“ (Hobsbawm) nemohl vyvázat. Dne 24. dubna 1950 se stává americkým občanem, ale Nový svět není jeho světem. Stále znovu ho myšlenky přivádějí zpět do předválečné a meziválečné Prahy. Nevrátil se. Také ho o to nikdo oficiálně nepožádal. 27. května 1954 umírá v New Yorku. V nekrologu, jediném, který se podařilo vypátrat, se praví: „Ze všech mých dobrých přátel byl Hans Janowitz ten nejlepší. Ale nebyl jen dobrým přítelem, vůbec byl dobrý. Dobrý v nejširším smyslu slova „dobrý“...“³⁵⁾ Až na *Kabinet doktora Caligariho* upadlo jeho dílo z veliké části v zapomnění, jako dílo mnoha emigrantů. Janowitz věděl, že o osudech emigrantů, i o jeho vlastním, platí: „It is no good being a stranger no place...“

Přeložili Milan Doinel a Václav Kofroň

Přeloženo z německého originálu:

Rolf Riess, *Im Schatten von Dr. Caligari. Hans Janowitz im Exil.*

„Filmexil“ 1995, č. 7 (prosinec), s. 21 – 34.

Redakce *Iluminace* děkuje Rolfu Riessovi za laskavé poskytnutí autorských práv k tomuto překladu.

Bibliografie a filmografie Hanse Janowitze:

k n i h y

Asphalt-Balladen. Mit sechzehn Lithographien von Marcel Slodki. Berlin 1924.

Jazz. Berlin 1927.

Requiem der brüderlichen Bruderschaft. Prag 1928.

příspěvky v časopisech a novinách (eseje, básně, menší prózy)

Heinrich Mann. „Herder-Blätter“ 1, 1912, č. 2, s. 29 – 31. (k souboru novel *Die Rückkehr vom Hades*)

Winterspaziergängers Lied an dei ferne Geliebte. „Herder-Blätter“ 1, 1912, č. 3, s. 45. (báseň)

34) Viz dopis H. Janowitze Manfredu Georgeovi 8. 10. 1945. Deutsches Literaturarchiv/Schiller-Nationalmuseum, Marbach am Neckar, 71. 2463.

35) Franz Spencer, *Hans Janowitz.* „Der Aufbau“ (New York) 4. 6. 1954, s. 12.

- Poesie und Jugend. Eine Ansprache an Freunde.* „Herder-Blätter“ 1, 1912, č. 4 – 5, s. 45 – 46.
(próza)
- Petr Bezruč.* „Herder-Blätter“ 1, 1912, č. 4 – 5, s. 49. (skica)
- Aphorismen zu literarischen Gegenständen.* „Herder-Blätter“ 1, 1912, č. 3, s. 54 – 55. (aforismy)
- Ein tschechisches Novellenbuch.* „Der Brenner“ 3, 11. 1. 1913, s. 368 – 370. (recenze)
- Das zierliche Mädchen.* „Der Brenner“ 3, únor 1913, s. 477 – 486. Nyní také In: Dieter Sudhoff und Michael M. Schardt (Ed.), *Prager deutsche Erzählungen*. Stuttgart 1992, s. 363 – 369.
- Die Freunde und das Weib.* „Der Brenner“ 3, 24. 3. 1913, s. 924 – 926.
- Sternbegegnung.* „Der Brenner“ 3, 2. 7. 1913, s. 834.
- Ein Ausbruch.* In: Max Brod (Ed.), *Arkadia. Ein Jahrbuch für Dichtkunst*. Leipzig 1913. s. 195 – 197. (povídka)
- Szene der Erfüllung.* In: Max Brod (Ed.), *Arkadia. Ein Jahrbuch für Dichtkunst*. Leipzig 1913. s. 198 – 200. (povídka)
- Sonett des sich Langweilenden.* In: *Jüngste Tschechische Lyrik. Eine Anthologie*. Berlin 1916, s. 66. (báseň)
- Die Kunst.* „Die Weltbühne“ 15, 3. 7. 1919, č. 28, s. 26.
- Die Vorhölle.* „Der Friede“ 3, 1919, s. 311.
- Der verlorene Sohn.* „Das junge Deutschland“ 2, 1919, s. 184 – 185.
- Die Erleuchtung des Umnachteten.* „Das junge Deutschland“ 2, 1919, s. 151 – 152.
- Rufe nach der starken Armee.* „Der Friede“ 3, 1919, s. 180 – 181.
- Peter Altenberg zum Gedächtnis.* „Der Friede“ 3, 1919, s. 213 – 214. (ocenění)
- Der Rückfall.* „Der Revolutionär“ 1, 1919, č. 6, s. 8 – 10.
- Wehrzwang und kein Ende.* „Der Revolutionär“ 1, 1919, č. 16, s. 22 – 25.
- Sonntag-Vormittag.* „Der Friede“ 3, 1919, s. 213.
- Gesichte von 1913.* „Der Kritiker“ 3, 1920, č. 6, s. 64 – 67.
- Geburtenpolitik.* „Die Weltbühne“ 16, 24. 6. 1920, č. 26, s. 760.
- Eduard Vojan.* „Die neue Schaubühne“ 2, 1920, č. 7, s. 190 – 191. (nekrolog)
- Unter Lucifers Fuß.* „Das Forum“ 1920, č. 9, s. 701 – 710. (groteska)
- Wahres Märchen.* „Die Weltbühne“ 16, 12. 8. 1920, č. 33, s. 189.
- Die unbegriffene Notwendigkeit, für die „radikal-pazifistische“ Tat.* „Die Weltbühne“ 16, 2. 9. 1920, č. 36, s. 268.
- Das Märchen von Gilda Langer.* „Das Tagebuch“ 1, 1920, s. 1158.
- Utopie.* „Freie deutsche Bühne“ 2, 1920 – 1921, s. 482 – 484.
- Dies und Das.* „Freie deutsche Bühne“ 2, 1920 – 1921, s. 1135 – 1141.
- Adam und Eva.* „Die neue Schaubühne“ 7, 1921, č. 3, s. 141 – 142. (báseň)
- Berliner Morgen.* „Die neue Schaubühne“ 7, 1921, č. 3, s. 141. (báseň)
- Kindermund.* „Die Weltbühne“ 17, 7. 4. 1921, č. 14, s. 394.
- Ein gemeiner Kerl.* „Die Weltbühne“ 17, 28. 4. 1921, č. 17, s. 479.
- Der Angler am Zeitungsstrom.* „Das Tagebuch“ 3, 1922, s. 311 – 313.
- Briefe von Hans Janowitz.* „Die Fackel“ 1924 (červen), s. 657 – 667.
- Franz Janowitz (28. Juli 1892 bis 4. November 1917).* „Die Literarische Welt“ 5. 11. 1926, č. 43, s. 4.
- Die Pardways.* „Das Tagebuch“ 11, 1930, s. 1893 – 1894. (ke knize Lester Cohena)
- Ein Leben an der Kamera.* „Der Aufbau“ (New York) 4. 7. 1941, s. 9. (nad smrtí Otto Kantůrka)
- Der Krieg der dreifachen Pflichtvergessenheit!* „Neue Volkszeitung“ (New York) 2. 5. 1942, č. 18, s. 3.

- Jan Münzer. „Der Aufbau“ (New York) 21. 7. 1950, s. 6.
Peroutka lebt. „Der Aufbau“ (New York) 4. 8. 1950, s. 18.
Von Kosir ins Edison-Haus. *Leben und Laufbahn von Karl Lamač*. „Der Aufbau“ (New York) 15. 8. 1952, s. 11.
Brief Hans Janowitz an Herrn Ludwig von Ficker. (Poděbrady, 10. 12. 1912) In: *Briefwechsel 1909 – 1914*. „Brenner-Studien“ 6, Forschungsinstitut Brenner-Archiv, Salzburg 1986, s. 107 – 108.
Brief Hans Janowitz an Herrn Ludwig von Ficker. (Praha, únor 1913) In: *Briefwechsel 1909 – 1914*. „Brenner-Studien“ 6, Forschungsinstitut Brenner-Archiv, Salzburg 1986, s. 115 – 116.
Brief Hans Janowitz an Herrn Ludwig von Ficker. (Hamburg, 20. 9. 1913) In: *Briefwechsel 1909 – 1914*. „Brenner-Studien“ 6, Forschungsinstitut Brenner-Archiv, Salzburg 1986, s. 181.
Ein verhurtes Kind singt. In: Volker Kühn (Ed.), *Hoppla wir leben. Kabarett einer gewissen Republik 1918 – 1933*. Berlin 1988, s. 34.
Caligari – *The Story of a Famous Story (Excerpts)*. In: Michael Budd (Ed.), *The Cabinet of Dr. Caligari: Texts, Contexts, Histories*. New Brunswick – London 1990, s. 221 – 239.
Feldpostkarte 356 Hans Janowitz an Karl Kraus. (Praha, 6. 11. 1917) In: Dieter Sudhoff (Ed.), *Janowitz, Franz, Auf der Erde und andere Dichtungen. Werke, Briefe und Dokumente / Franz Janowitz*. „Brenner-Studien“ 12, Innsbruck 1992, s. 188.
Brief Hans Janowitz an Karl Kraus. (Poděbrady, 18. 10. 1917) In: Dieter Sudhoff (Ed.), *Janowitz, Franz, Auf der Erde und andere Dichtungen. Werke, Briefe und Dokumente / Franz Janowitz*. „Brenner-Studien“ 12, Innsbruck 1992, s. 194.

Výběrová bibliografie o H. Janowitzovi:

- Unabhängige deutsche Radiostunde der German-American-Writers Association. „Der Aufbau“ (New York) 12. 1. 1940, s. 10.
Martina Bilke, *Zeitgenossen der „Fackel“*. Wien 1981, s. 62.
Max Brod, *Streitbares Leben 1884 – 1968*. München 1969, s. 22 a 78.
Malcolm Pasley (Ed.), *Max Brod / Franz Kafka, Eine Freundschaft, Briefwechsel*. Frankfurt a. M. 1989, s. 274.
Peter Gay, *Die Republik der Außenseiter. Geist und Kultur in der Weimarer Zeit*. Frankfurt a. M. 1970, s. 138.
Willy Haas, *Die literarische Welt, Erinnerungen*. München 1960, s. 102.
Rudolf Hösch, *Kabarett von gestern, nach zeitgenössischen Berichten, Kritiken und Erinnerungen. Band I, 1900 – 1933*. Berlin 1967.
Walter Kaul, „Bestandsaufnahme 70“, *Nicht nur expressionistisch und caligaresk*. In: *Caligari und Caligarismus*. Stiftung Deutsche Kinemathek, Berlin 1970.
Paul Leppin, „Romane und Erzählungen“ (*Jazz. Von Hans Janowitz, Berlin 1927, Die Schmiede, 174 Seiten*). „Die Literatur“ 29, 1926 – 1927, s. 483.
Peter M. Lindt, *Schriftsteller im Exil, Zwei Jahre deutsche literarische Sendung am Rundfunk in New York*. New York 1944, s. 93 – 95.
Theodor Lücke, *Hans Janowitz: „Jazz“*. „Die Literarische Welt“ 4. 3. 1927, č. 9, s. 5 – 6.
Antonín Měšťan, *Geschichte der tschechischen Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*. Köln – Wien 1984, s. 200.
Max Herrmann Niesse, *Kabarett, Schriften zum Kabarett und zur bildenden Kunst*. Frankfurt a. M. 1986.

ILUMINACE

Rolf Riess: Ve stínu doktora Caligariho

- Rolf Riess, *Hans Janowitz, Im Schatten von Dr. Caligari*. „Der Aufbau“ (New York) 12. 3. 1993.
- Jürgen Serke, *Böhmische Dörfer. Wanderungen durch eine verlassene literarische Landschaft*. Wien – Hamburg 1987, s. 408 – 411.
- Franz Spencer, *Hans Janowitz. Aus der Grabrede, die der Freund des verstorbenen Franz Spencer hielt*. „Der Aufbau“ (New York) 4. 6. 1954, s. 12.
- Dieter Sudhoff, *Hans Janowitz*. In: Walter Killy (Ed.), *Literatur Lexikon*. Band 6, 1990, s. 83.
- Dieter Sudhoff (Ed.), *Janowitz, Franz, Auf der Erde und andere Dichtungen. Werke, Briefe und Dokumente / Franz Janowitz*. „Brenner-Studien“ 12, Innsbruck 1992, s. 269 – 296.
- Hans Tramer, *Die Dreivölkerstadt Prag*. In: *Festschrift Robert Weltsch. Zum 70. Geburtstag von seinen Freunden*. Tel Aviv 1961, s. 138.
- Christine Ulmer, *Janowitz, Franz*. Innsbruck 1979.
- Hans Ziegler – Richard Prechtel, *Jazz und Literatur. Frühe deutsche Autoren*. „Jazz-Zeitung“ 1989, č. 11, s. 8.
- Hans Ziegler – Richard Prechtel, *Jazz-zur Sprache gebracht. Ein literaturgeschichtliches Novum in Rückblicken*. „Literatur für Leser“ 3, 1990, s. 181.

Filmy:

1919/1920

Kabinet doktora Caligariho (Das Kabinett des Dr. Caligari)

Režie: Robert Wiene. **Scénář:** Hans Janowitz a Carl Mayer.

Premiéra: 26. 2. 1920.

1919/1920

Věčný proud (Ewiger Strom)

Režie: Johannes Guter. **Scénář:** Hans Janowitz na námět Alfreda Feketeho.

Premiéra: 9. 4. 1920.

1920

Janusova hlava (Der Januskopf. Eine Tragödie am Rande der Wirklichkeit)

Režie: F. W. Murnau. **Scénář:** Hans Janowitz podle novely R. L. Stevensona
Dr. Jekyll a Mr. Hyde.

Premiéra: 26. 8. 1920.

1920

Červená reduta (Die Rote Redoute)

Režie: Hans Kobe. **Scénář:** Hans Janowitz a Franz Schulz.

Premiéra: 4. 3. 1921.

1921

Milenka Roswolského (Die Geliebte Roswolskys)

Režie: Felix Basch. **Scénář:** Henrik Galeen a Hans Janowitz
podle románu Georga Fröschela.

Premiéra: 2. 9. 1921.

ILUMINACE

Rolf Riess: Ve stínu doktora Caligariho

1921

Černá panterice (Die schwarze Pantherin)

Režie: Johannes Guter. **Scénář:** Hans Janowitz a Johannes Guter
podle dramatu Wolodymyra Wymytschenka Panteří žena.

Premiéra: 14. 10. 1921

1921

Cirkus života (Zirkus des Lebens)

Režie: Johannes Guter. **Scénář:** Hans Janowitz a Franz Schulz.

Premiéra: 15. 12. 1921.

1921

Marizza, řečená pašerácká madona (Marizza, genannt die Schumgglermadonna)

Režie: F. W. Murnau. **Scénář:** Hans Janowitz na námět Wolfganga Geigera Zelené oči.

Premiéra: 20. 1. 1922.

1923

Matko, tvé dítě volá (Mutter, dein Kind ruft. Das brennende Geheimnis)

Režie: Rochus Gliese. **Scénář:** Hans Janowitz podle novely Stefana Zweiga.

Premiéra: 27. 9. 1923

v ý b ě r l i t e r a t u r y o f i l m e c h

Januskopf. „Der Film“ 4. 9. 1920, č. 36, s. 38.

Ernst Angel, *Ein „Expressionistischer“ Film*. „Die neue Schaubühne“ 1920, s. 103 – 105.

Balthasar [Roland Schacht], *Ewinger Strom und Indische Rache*. „Freie deutsche Bühne“ 1919 – 1920, s. 827 – 828.

Balthasar [Roland Schacht], *Caligari*. „Freie deutsche Bühne“ 14. 3. 1920, s. 695 – 698.

Alexander Bessmertny, *Ein expressionistischer Film. Das Cabinet Des Doktor Caligari*, von Karl Mayer und Hans Janowitz. Regie Robert Wiene. „Die neue Schaubühne“ 1920, s. 136.

Siegfried Kracauer, *Caligari*. „Partisan Review“ 1947, s. 160 – 179.

Siegfried Kracauer, *Das Kabinett des Dr. Caligari*. „Der Monat“ 1948, s. 78 – 86.

Friedrich Luft, *Die dämonische Leinwand. Zu einem Buch über die Blütezeit des deutschen Films*. „Der Monat“ 1956, s. 61 – 63.

Walter Kaul (Ed.), *Caligari und Caligarisimus*. Stiftung Deutsche Kinemathek, Berlin 1970.

Jerzy Toeplitz, *Geschichte des Films 1895 – 1928*. München 1973.

Siegfried Kracauer, *Von Caligari zu Hitler. Eine psychologische Geschichte des deutschen Films*. Frankfurt a. M. 1984.

Wolfgang Jacobsen, *Erich Pommer. Ein Produzent macht Filmgeschichte*. Berlin 1989.

Uli Jung – Walter Schatzberg, *Caligari: Das Kabinett des Dr. Wiene*. In: Uli Jung – Walter Schatzberg (Ed.), *Filmkultur zur Zeit der Weimarer Republik*. München 1992, s. 71 – 89.

Hans Schmid, *Fenster zum Tod. Der Raum im Horrorfilm*. München 1993, s. 95 – 111.